

De fascinatie van het orkestspel

Echte tonale harmonie binnen de verschillende strijkersgroepen De noodzaak van simultaan kunnen spelen Een kans voor orkesten

1. structuur en hiërarchie

Het orkest is een fascinerend instrument. In een groot orkest is de verscheidenheid aan klankmogelijkheden bijna onbeperkt.

In tegenstelling tot bijvoorbeeld een orgel is het niet alleen de “speler”, de dirigent, die het resultaat bepaalt, maar wordt de interpretatie ervan gerealiseerd door wel 120 mensen. De meerderheid van hen, de strijkers, moeten niet alleen de ideeën van de dirigent realiseren, maar moeten dat ook op dezelfde manier doen, zodat elke groep echt “slechts” één partij speelt en niet meerdere door elkaar. Net zoals een orgelregister één specifieke klankkleur heeft en niet meerdere.

De taken van de betrokkenen zijn daarom heel verschillend.

De dirigent maakt muziek met zijn hart en zijn verstand. Hij is de enige die geen geluid produceert en tegelijkertijd degene die alles bepaalt. Het zijn zijn klankideeën, zijn tempi, zijn expressie, zijn interpretatie die door de orkestmusici moeten worden gerealiseerd. De dirigent is verantwoordelijk voor het coördineren van de verschillende delen van de partituur. Als de partijen volgens zijn wensen worden uitgevoerd, zal de muziek klinken zoals hij het zich voorstelt.

De partijen worden ook vaak gespeeld door individuele musici, zoals de blazers. Maar zelfs de soloblazers moeten voor meer zorgen dan alleen hun eigen partij: ze zijn ook verantwoordelijk voor de uitvoering van hun hele groep. De eerste hoboïst houdt zich ook bezig met de intonatie en articulatie in zijn groep, aangepast aan de intonatie en articulatie van andere stemmen, net als de eerste hoornist of de eerste fluitist. De mate van individualiteit is misschien wel het grootst bij de toetsinstrumenten, als er bijvoorbeeld een piano of een celesta is, of bij de harp.

De slagwerkers moeten ook als groep samenwerken. Het zou een beetje overdreven zijn om hier te spreken over het op elkaar afstemmen van timbres: de percussie-instrumenten zijn extreem verschillend. Maar het ritme en het volume moeten overeenkomen.

Bij de strijkers is de grootst mogelijke homogeniteit vereist. Een dirigent kan dit niet bereiken. Het kan alleen worden bereikt door de musici door een duidelijke en bindende verdeling van bevoegdheden en een zeer sterke wil. We hebben vele vaardigheden nodig. Net als bij de soloblazers is de eerste concertmeester ook verantwoordelijk voor de coördinatie van de hele strijkersgroep. Dit heeft in het bijzonder betrekking op de uitvoeringstechniek, de afstemming van expressieve mogelijkheden en articulatie. Hij bepaalt hoe de ideeën van de dirigent het best kunnen worden gerealiseerd. Net als bij een strijkkwartet overlegt hij met de eerste aanvoerders van de andere strijkersgroepen. Los daarvan is de eerste concertmeester ook verantwoordelijk voor het stemmen van het orkest. Hij stemt en grijpt soms in tijdens de repetitie om de coördinatie tussen blazers en strijkers te optimaliseren.

Als de concertmeester en de aanvoerder van de andere strijkersgroepen hun werk doen, is er geen ruimte meer voor “stemvoering” in de sectie. Alle andere spelers hoeven zich “alleen maar” zorgen te maken over het precies opvolgen van de instructies van hun concertmeester of groepsleider om een perfect homogeen geluid binnen de groep te bereiken. De zogenaamde plaatsvervangende aanvoerders moeten zich ook helemaal onthouden van actief “stemleiderschap”. Tenminste zolang de eerste concertmeester aanwezig is en er slechts één partij te spelen is in de betreffende groep. Integendeel, te veel “betrokkenheid” zou de groep alleen maar verwarren, net als meerdere kapiteins op een schip.

Als een partij tijdelijk verdeeld is in meerdere divisiegroepen, speelt de plaatsvervangende concertmeester op de eerste lessenaar de tweede partij en leidt, in overleg met de eerste concertmeester, de spelers van deze tweede partij. Deze leidende functie wordt overgedragen aan de volgende plaatsvervanger als de collega die voor hem zit een solo te spelen heeft. Het kan zelfs nodig zijn om de groepsleiding over te laten aan een tutti-speler als alle concertmeesters soli spelen.

2. leiden en geleid worden

De concertmeester speelt volgens de gebaren van de dirigent en de met hem gemaakte afspraken. En hij realiseert zijn ideeën vastberaden en ook visueel duidelijk. Hij geeft impulsen met zijn gebaren en lichaamstaal. Dat is alles.

Het zijn de groeps-collega's die zich al dan niet "laten leiden". Als "het niet samen klinkt", is het kennelijk niet duidelijk voor de collega's hoe en wanneer ze moeten inzetten. De leider kan dan wat duidelijker gebaren tijdens het spelen. Of de tutti-collega's moeten beter opletten... En hoe werkt perfect samenspel als een groep uit 18 of 20 violisten bestaat?

3. echte tonale harmonie

Impulsen zenden, uitzenden en ontvangen

In een klein kamerorkest vinden groepsrepetities plaats om de homogeniteit van bijvoorbeeld een vierkoppige strikersgroep te bereiken. De drie tuttisten passen hun speeltechniek in alle dimensies aan aan de techniek van de concertmeester: intonatie, strijktechniek met aanpassing van streek lengte, strijksnelheid, gewicht en contactpunt op de snaar, spiccato springhoogte en, heel belangrijk, een zeer kleine geleidelijke gradatie van volume. Er worden vingerzettingen gebruikt die bij elkaar passen, maar die binnen de groep niet hetzelfde hoeven te zijn. En onder bepaalde omstandigheden zou de tuttist de vingerzettingen anders organiseren in een solostuk. De harmonisatie van de speelinstellingen vindt "gelijktijdig" plaats, ook wel "in real time" genoemd. Dit betekent dat de concertmeester zelfs in beperkte mate spontaan iets kan veranderen en dat zijn collega's hem direct moeten volgen.

Ook al hebben de plaatsvervangende groepsaanvoerders in het grotere tutti-ensemble eigenlijk geen plaatsvervangende functie in die zin, dat ze hoogstens in absoluut zeldzame gevallen de afwezigheid van de concertmeester door ziekte moeten opvangen, toch hebben ze hier een heel belangrijke functie: de impulsen van de eerste concertmeester of groepsaanvoerder doorgeven. Als de eerste drie collega's achter de eerste groepsaanvoerder, zoals in een klein kamerorkest, zich op alle bovengenoemde gebieden aan de eerste concertmeester of eerste groepsaanvoerder aanpassen en zijn impulsen in hun bewegingen en intensiteit "versterken", dan kan iedere tutti-speler, die aan de derde lessenaar of daarachter zijn plaats heeft, gemakkelijk zijn "verbindingscollega" vinden en net als hij tegelijkertijd de speelinstellingen van de concertmeester overnemen. Dit is nodig omdat niet iedereen de eerste concertmeester altijd kan zien. In ieder geval kunnen ze hem niet horen als ze verder weg zitten dan de tweede lessenaar.

Het is natuurlijk ideaal als deze gelijktijdigheid op elke lessenaar werkt. Elke "onafhankelijke" lessenaar creëert immers eerder verwarring dan homogeniteit.

Tegelijkertijd moeten de tutti-spelers, net als de plaatsvervangende aanvoerders, een kleine dynamische gradatie aanbrengen - al was het maar om te voorkomen dat een van hen onbedoeld op de voorgrond gaat spelen. In vakjargon heet dit "defensief spelen", hoewel dit eigenlijk zou betekenen, dat de tuttist een afwachtende houding moet aannemen en niet te veel initiatief moet tonen om de concertmeester niet van achteren te "overrompelen". De zaken worden pas echt ingewikkeld als je bedenkt dat, naast het contact met de eerder genoemde "verbindingscollega", de individuele tuttist ook absolute gelijktijdigheid met zijn lessenaar-collega moet bewaren, af en toe naar de handen van de dirigent moet kijken en, indien nodig, ook af en toe naar de noten moet kijken....

4. Gelijktijdigheid en repetities

Uit het bovenstaande blijkt duidelijk, dat er zeer hoge eisen worden gesteld aan het concentratievermogen en dat het bij lange na niet genoeg is om alleen maar goed de noten te kunnen spelen.

Stel je voor: iedereen komt goed voorbereid naar de repetitie, kan alle noten spelen en weet ook ongeveer wanneer en hoe.

Voor de dirigent is het doel van de repetitie het realiseren van zijn ideeën. Hij werkt de stukken door, kondigt zijn bedoelingen aan en laat zien hoe hij alles dirigeert. Hij "oefent" de zwakke punten met zijn "instrument" en geeft zijn interpretatie de door hem gewenste vorm.

De concertmeesters en groepsaanvoerders oefenen met het realiseren van de ideeën van de dirigent. Indien nodig passen ze technieken aan, veranderen lijnen en zoeken naar de ideale coördinatie binnen hun verantwoordelijkheidsgebied en competentie.

En de assistent-concertmeesters en tuttisten?

Zij vinden steeds meer manieren om zich te oriënteren op hun concertmeester/groepsaanvoerder in elke doorloop van de werken, oriënteren zich aan andere stemmen om bijvoorbeeld hun ritme te controleren, of luisteren naar een solo, om deze niet te luid te begeleiden, en dit alles natuurlijk zonder het contact met de groep te verliezen.

Natuurlijk is simultaan spelen niet het enige noodzakelijke gereedschap. Als het tot het einde wordt doorgedacht, zou het resultaat een "echo orkest" zijn. Het kan niet zonder eigen initiatief. Dit wordt van repetitie tot repetitie ontwikkeld om meer ruimte te creëren om je te kunnen instellen op spontane muzikale ontwikkelingen.

Het is daarom belangrijk om dit speelinitiatief op een passend niveau te brengen, aangepast aan de groepsaanvoerder en alsjeblieft nooit meer dan deze groepsaanvoerder. De tuttisspelers hoeven steeds minder naar de noten te kijken en kunnen steeds meer luisteren (naar naburige spelers en andere stemmen) en kijken (naar hun eigen groep). Voor elke passage zullen ze een ideale balans van concentratie zoeken en vinden: een deel van hun aandacht zal gericht zijn op de aanvoerder, een deel op hun lessenaar-partner, een deel op overzicht en, zoals gezegd, een steeds kleiner deel op de noten. De verdeling wordt verder geoptimaliseerd in de loop van de repetities, gericht op "spontaan musiceren".

De dirigent mag door het groepsblad alleen in zijn ooghoeken worden gezien. In geval van twijfel moet het orkestblad altijd samen zijn met de concertmeester en de andere collega's en niet - als enige in de groep - met de dirigent... Natuurlijk blijft de dirigent de meest directe inspiratiebron, maar zelfstandig spelen zonder contact met de groepsleider en de groep leidt onvermijdelijk tot een "solistisch optreden".

Op deze manier worden ook groepsinterne mondelinge instructies steeds meer overbodig: je ziet en hoort wat de concertmeester doet en, hoe hij het doet. Vanuit je eigen ervaring kun je putten uit een aantal verschillende technieken. In de repetitie wordt duidelijk welke je moet gebruiken. Er is geen aankondiging nodig als iedereen naar zijn aanvoerder en collega kijkt.

Deze werktechniek lijkt erg ingewikkeld. Voor velen is het echter ook gewoon een kwestie van houding en voorbereiding. Collega's met veel kamermuziekervaring vinden het makkelijker om op anderen te letten. Grote technische reserves zijn ook een voordeel voor de tuttistrijker.

Bij juist gebruik kunnen gelijktijdigheid en de juiste verdeling van bevoegdheden en verantwoordelijkheden ertoe leiden dat een strikersgroep heel homogeen speelt en toch flexibel blijft. De concertmeester kan gemakkelijk zijn verantwoordelijkheden dragen met deze ondersteuning en voor de tutti collega's is het werk allesbehalve saai of frustrerend: ze moeten echt al hun eerder verworven solistische vaardigheden gebruiken ... in dienst van de groepsklank. En de dirigent zal blij zijn om zoveel kwaliteit te horen in de klank van de strikersgroepen. Hij zal zijn ideeën beter kunnen definiëren als hij een helderder klankresultaat hoort. De kwaliteit van het musiceren zal aanzienlijk verbeteren.

Dat is echt fascinerend aan orkestspel!